

مرکز وکلای قوه قضائیه خراسان رضوی

وابسته به مرکز وکلای قوه قضائیه خراسان رضوی

فصلنامه علمی تخصصی حقوق وکیل دعاوی

وابسته به مرکز وکلای قوه قضائیه خراسان رضوی

دوره ۱، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴، صص: ۴۳-۲۳

چالش‌های اعمال نفوذ بر خلاف حق و راهکارهای آن

نویسندگان:

عباس شیخ الاسلامی

حسن طاهری

URL: <https://www.vakildaavirazavi.ir/>

DOI: <https://doi.org/10.22034/vd.2025.728994>

COPYRIGHTS

© 2025 by the authors. Licensee Khorasan Razavi Center of Attorneys – Judiciary. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

فصلنامه علمی تخصصی حقوق وکیل دعاوی

Journal of Vakil Daavi

دوره یک، شماره یکم، بهار ۱۴۰۴، صص: ۲۳-۴۳

Vol 1, No 1, 2025, P: 23-43

چالش های اعمال نفوذ بر خلاف حق و راهکارهای آن

عباس شیخ الاسلامی^۱، حسن طاهری^۲

۱. دانشیار، گروه حقوق، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران Email: shiekhholeslami@mshdiau.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم شناسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران
Email: h.taheri2525@gmail.com

چکیده

چالش های مربوط به اعمال نفوذ ناعادلانه و برخلاف حقوق افراد می توانند پیامدهای مخربی در عرصه های مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی داشته باشند. این نوع نفوذ نه تنها به شکل گیری بی عدالتی منجر می شود بلکه اعتماد عمومی به نهادها، سازمان ها و حتی روابط میان فردی را نیز به شدت کاهش می دهد. یکی از مهم ترین چالش ها در این زمینه نبود شفافیت لازم در فرآیندهای تصمیم گیری است که امکان سوءاستفاده از قدرت، موقعیت و نفوذ را برای افراد یا گروه های خاص فراهم می کند. علاوه بر این، ضعف قوانین یا عدم اجرای صحیح آنها نیز می تواند بستری برای بروز چنین مسائلی پیچیده ای فراهم نماید. این چالش ها معمولاً به دلیل سوءاستفاده از قدرت، نبود نظارت کافی و ضعف در قوانین مربوطه رخ می دهند. از جمله مهم ترین چالش ها می توان به فساد سازمانی، رانت خواری، تبعیض در تصمیم گیری ها و کاهش اعتماد عمومی اشاره کرد. علاوه بر این، نبود آگاهی کامل افراد در مورد حقوق قانونی خود و همچنین ضعف در نظارت های سازمانی می تواند زمینه را برای اعمال نفوذ ناعادلانه فراهم کند. برای مقابله با چنین چالش هایی، اتخاذ اقدامات موثر امری ضروری است. تقویت نظارت های قانونی و اداری، شفاف سازی فرایندهای تصمیم گیری، استفاده از فناوری های پیشرفته برای کاهش ریسک فساد، آگاه سازی عمومی درباره حقوق شهروندی و ایجاد سازوکارهایی برای گزارش دهی تخلفات می توانند برخی از راهکارهای موثر باشند. همچنین تقویت فرهنگ پاسخگویی و ارتقای سیستم های مدیریت مبتنی بر شفافیت نقش مهمی در کاهش موارد اعمال نفوذ غیرقانونی ایفا می کند. در مجموع، مقابله با این مسئله نیازمند همکاری همه جانبه میان دولت، سازمان ها، نهادهای مدنی و عموم مردم است تا بتوان یک جامعه عادلانه و مبتنی بر قانون را فراهم ساخت. روش تحقیق به صورت توصیفی - تحلیل می باشد.

واژگان کلیدی: اعمال نفوذ، خلاف واقع، پارتی بازی، سلطه گیری

اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی به عنوان یکی از جرائم قابل توجه در حوزه حقوق عمومی تعریف می‌شود و به وضعیتی اشاره دارد که در آن، فرد مجرم با علم و آگاهی کامل و با قصد سوءاستفاده از روابط خصوصی، اقدام به تأثیرگذاری بر رفتار عضو دولت، شهرداری یا یکی از شاغلان خدمات عمومی می‌کند تا وی را به انجام عملی وادارد که مخالف قانون باشد. این جرم به واسطه سوءاستفاده از موقعیت فردی یا اجتماعی برای دستیابی به اهداف غیرقانونی، تهدید جدی برای سلامت اداری و ترویج تبعیض در جوامع تلقی می‌شود. واژه «اعمال» در معنای لغوی به مفهوم اجرای عمل یا مجبور کردن کسی به انجام کاری آمده است، در حالی که «نفوذ» دلالت بر تأثیرگذاری بر دیگران، برخورداری از قدرت کلام یا توانایی اثرگذاری از طریق موقعیت علمی، مالی یا اجتماعی دارد. با تلفیق این مفاهیم، اعمال نفوذ برخلاف حق به معنای دخالت یا نفوذی غیرمجاز در سازوکارهای حکومتی برای دستیابی به اهداف واگذارنده تعریف می‌شود. با توجه به تعاریف حقوقی، این جرم ابزاری برای سوءاستفاده از جایگاه اجتماعی و ارتباطات خصوصی است که به‌طور عمده روابط میان مجرم و افراد در موقعیتهای حساس حکومتی یا اداری را شامل می‌شود، و هدف اصلی آن انجام عملی خلاف مقررات است. بر اساس اصول عدالت کیفری، یکی از دلایل اصلی جرم‌انگاری رفتارها، میزان قابلیت سرزنش آنها بر اساس ارزشها و منافع تهدیدشده است. اعمال نفوذ به عنوان یکی از مصادیق مهم فساد اداری، نه تنها ارزشهای مبنایی همچون برابری افراد در مقابل قانون را خدشه‌دار می‌کند بلکه سلامت نهادهای عمومی را نیز مورد خطر قرار می‌دهد. این رفتار موجب ایجاد تبعیض میان شهروندان در سیستم حکومتی شده و باعث می‌شود تصمیمات اداری نه براساس قانون، بلکه تحت تأثیر روابط خصوصی و نفوذ افراد صادر گردد. در جوامعی که اصل حاکمیت قانون برقرار است، انتظار می‌رود کلیه تصمیمات نهادهای اجرایی براساس قواعد مشخص و بدون دخالت واسطه‌ها جهت منافع شخصی یا گروهی اتخاذ شوند. اعمال نفوذ نه تنها این استاندارد قانونی و اخلاقی را نقض می‌کند بلکه جلوه‌ای آشکار از فساد ناشی از سوءاستفاده از قدرت عمومی برای منافع شخصی یا سیاسی به شمار می‌رود. از دلایل اصلی شیوع این نوع جرایم در جوامع مختلف، موضوع ساختار اقتصادی است. در ایران، تأثیر اقتصاد دولتی به عنوان عامل اصلی بروز اعمال نفوذ برجسته شده است. دولتی بودن اقتصاد تا حد زیادی زمینه رانت خواری و سوءاستفاده از موقعیتهای اداری را فراهم می‌کند. چنین ساختاری امکان بهره‌برداری غیرقانونی از مقامهای دولتی برای تضمین یا تقویت موقعیتهای اقتصادی را افزایش داده و فضای فساد را در حوزه‌هایی چون قراردادهای دولتی، تخصیص منابع و دریافت خدمات اداری تقویت می‌کند.

نخستین قوانین مرتبط با پیشگیری از اعمال نفوذ کارمندان دولت در ایران، به قانون مجازات اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی، مصوب سال ۱۳۱۵ شمسی بازمی‌گردد. علاوه بر این قانون، برخی از مقررات پراکنده مانند ماده ۶۰ قانون خدمت وظیفه عمومی، مصوب ۱۳۶۳، اعمال نفوذی را که موجب معافیت از خدمت شود،

به عنوان جرم تعیین کرده است. همچنین طبق بند «پ» ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲، اگر جرم اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی منجر به کسب مال توسط مجرم یا فرد دیگری شود (به ارزشی برابر یا بیش از یک میلیارد ریال)، حکم محکومیت قطعی باید در رسانه ملی یا یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار منتشر شود. همچنین بر اساس بند «ب» ماده ۱۰۹ همین قانون، چنین اعمالی در صورت تحصیل مال از سوی مجرم یا دیگری، جزو جرائم اقتصادی محسوب می‌شود. این نوع جرائم شامل آثاری مانند عدم شمول مرور زمان بر اقدامات مجرمانه هستند و تحت عنوان اعمال نفوذ برخلاف حق شناسایی می‌شوند. سازمان ملل متحد فساد را تهدیدی برای امنیت جوامع ملی و بین‌المللی و مانعی بر سر راه توسعه پایدار و حاکمیت قانون معرفی کرده است. اقدامات جهانی برای مقابله با فساد بر اساس ارزش‌های مشترک جهانی در کنوانسیون مریدا تدوین شده است. جمهوری اسلامی ایران طبق قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد، مصوب ۱۳۸۵ و تأیید مجمع تشخیص مصلحت نظام در سال ۱۳۸۷، به این کنوانسیون بین‌المللی پیوسته است. ماده ۱۸ کنوانسیون مریدا تحت عنوان «معاملات نفوذ»، برخی از رفتارها را مطرح کرده که در بخش‌هایی با قانون مجازات اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی ایران مشابهت دارد.

در قوانین ایران، مقنن چهار ماده را به موضوع جرم اعمال نفوذ اختصاص داده است. طبق ماده یک قانون مذکور، افرادی که بابت اعمال نفوذ نزد مأموران دولتی، کارکنان شهرداری یا مأموران خدمت عمومی وجه نقد، منفعت یا تعهدی دریافت کنند، مجرم شناخته می‌شوند. به نظر می‌رسد جرم اعمال نفوذ ممکن است ناشی از انجام فعل یا ترک فعل باشد. خدمات یا امور عمومی فعالیت‌هایی هستند که با هدف رفع نیازها و تأمین منافع عمومی انجام می‌شوند؛ اداره آنها از حیثه روابط آزاد و ابتکار خصوصی خارج شده و به شکل مستقیم یا غیرمستقیم تحت نظارت دولت قرار دارند. این خدمات شامل مواردی است که یا دولت خود آنها را مدیریت می‌کند (مانند دفاع ملی، دادگستری و ارتباطات)، یا افرادی در اداره آنها مشارکت دارند (مانند بهداشت و آموزش و پرورش)، یا بخش‌هایی که توسط بخش خصوصی مدیریت می‌شوند اما دولت نظارت شدیدی بر فعالیت‌های آنها دارد.

قانون درباره فردی که جهت اعمال نفوذ به شخص مدعی نفوذ وجه یا مالی پرداخت می‌کند، به طور مشخص حکمی صادر نکرده است. به عقیده برخی حقوق دانان، در جرم اعمال نفوذ، شخص ثالث فریب می‌خورد و با وجود پرداخت وجه یا منفعت به کسی که ادعای داشتن نفوذ کرده، خود هیچ منفعتی کسب نمی‌کند. این جرم در واقع مرزهای ظریفی با جرایمی مثل رشاء، تحصیل مال نامشروع و کلاهبرداری دارد. رفتارهای مجرمانه مربوط به قانون مجازات اعمال نفوذ مصوب سال ۱۳۱۵، الزاماً منجر به نتیجه مشخص است؛ به طوری که در مواد ۱ و ۴ این قانون، دریافت وجه یا مال به عنوان نتیجه عمل ضروری شمرده شده است. به بیان دیگر، ادعای داشتن نفوذ نزد مأموران قضایی و اداری باید با دریافت وجه، مال، امتیاز یا پذیرش وعده برای وکیل یا شخص ثالث همراه باشد. بنابراین اگر فردی مدعی داشتن نفوذ نزد مقامات قضایی یا اداری شود اما در نتیجه آن وجه یا مالی دریافت نکند،

چنین رفتاری فاقد وصف مجرمانه بوده و تحت شمول این قانون قرار نمی‌گیرد. البته چنین عملی ممکن است بر اساس ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲، تحت عنوان شروع به جرم قابل بررسی باشد.

مفهوم اعمال نفوذ برخلاف حق

اعمال نفوذ برخلاف حق یکی از ظرفیت‌های پنهان و برجسته‌ای است که واسطه‌ها و رابط‌ها برای تأثیرگذاری بر تصمیم‌گیری‌ها، اقدامات و عملکرد کارکنان و مسئولان ارگان‌ها و نهادهای مختلف، اعم از قضایی، دولتی یا عمومی، به کار می‌گیرند.

واژه نفوذ در فرهنگ لغت دهخدا به معنای تأثیرگذاری بر فرد یا رخنه پنهانی در جمع یا محلی به منظور دستیابی به هدفی مشخص تعریف شده است.^۱ اعمال نفوذ برخلاف حق و قوانین، از دیدگاه عرف و رویه قضایی ایران، شامل اقداماتی می‌شود که فرد با بهره‌برداری از اعتباری که نزد مستخدمان دولتی دارد، منفعت، امتیاز یا مالی را برای خود یا شخص ثالثی کسب می‌کند.^۲ این نوع فعالیت‌ها از نگاه قانون‌گذار جرم محسوب شده و دارای وصف کیفی هستند.

عناصر بزه اعمال نفوذ

برای جلوگیری از نفوذ و اعمال نظر شخصی کارمندان دولت در اجرای قوانین کشور، قانونگذار مقررات متعددی را وضع کرده است. بر اساس این مقررات، کارمندان به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم از این عمل منع شده و برای تخلفات مربوطه، مجازات‌های اداری و کیفری تعیین گردیده است.

در قانون مجازات عمومی سال ۱۳۰۴، مقرراتی برای جلوگیری از فساد مالی و اعمال نفوذ کارمندان دولتی وضع شده بود. این مقررات شامل مواردی مانند جلوگیری از اجرای قانون (ماده ۱۲۹)، دخالت در امر حکمیت در غیر موارد قانونی (ماده ۱۳۰)، اذیت متهم برای اخذ اقرار (ماده ۱۳۱)، اعمال مجازات بیش از حد مقرر در حکم (ماده ۱۳۲)، و موضوعاتی همچون ارتشاء (مواد ۱۴۰ الی ۱۴۷)، استنکاف از احقاق حق (ماده ۱۵۰)، اختلاس (ماده ۱۵۲)، تدلیس در خرید (ماده ۱۵۳)، اخذ مال اضافی از مردم (ماده ۱۵۴)، بیگاری گرفتن از مردم (ماده ۱۵۵)، احتساب هزینه‌های غیرضروری به نام دولت (ماده ۱۵۶)، و تحصیل وجه به نفع شخص در معاملات دولتی (ماده ۱۵۷) بود. اما در این قانون، به موارد فساد مالی و اعمال نفوذ از سوی افراد غیرکارمند توجه کافی نشده بود. برای رفع این نقص، قانون مجازات اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی در سال ۱۳۱۵ تصویب شد.

۱. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، جلد اول، تهران، نشر روزنه، ۱۳۸۸، ص ۸۹۵.

۲. کریمی، محمدامیر، رویکرد قانونگذار در قبال پدیده کارچاقکنی و اعمال نفوذ برخلاف حق، ترویج علم، سال سیزدهم، شماره بیست و دو، بهار و تابستان ۱۴۰۱، ص ۲۵۱.

این قانون در زمانی وضع شد که به واسطه ارتباط های دوستی، خویشاوندی، و باندبازی های قبیله ای، استقلال ادارات دولتی تحت تأثیر قرار گرفته بود و امور اداری به دلیل اعمال نفوذ افراد بر کارمندان دولتی دچار اختلال شده بود. به همین دلیل، قانونگذار در مواد ۱ و ۲ این قانون برای افراد غیرکارمند که مدعی اعمال نفوذ بر کارمندان دولتی باشند یا با دریافت وجه از مردم درصدد چنین اقداماتی برآیند، مجازات تعیین کرده است. همچنین بر اساس ماده ۳، کارمندان دولتی که تحت تأثیر اعمال نفوذ اشخاص یادشده قرار بگیرند و این وضعیت را بپذیرند نیز مشمول مجازات خواهند شد. به طور کلی، این قانون به موارد اعمال نفوذ توسط کارمندان دولتی تحت تأثیر اقدامات اشخاص دیگر پرداخته است.^۱ (شهبازی، ۱۳۹۸، ص ۱۲۵).

در قانون مجازات اسلامی، موارد مرتبط با اعمال نفوذ و فساد به وضوح قابل مشاهده هستند. برای نمونه، مواد مختلفی در این قانون به این موضوع پرداخته اند، از جمله ماده ۵۳۲ (جعل معنوی توسط کارمندان دولت)، ماده ۵۷۲ (عدم رسیدگی به دادخواست محبوس)، ماده ۵۷۴ (عدم تسلیم زندانی به مقامات)، ماده ۵۸۸ تا ۵۹۲ (ارتشاء)، ماده ۵۷۹ (امتناع از اجرای حق)، ماده ۵۹۸ (تصرف غیرقانونی در اموال دولتی)، ماده ۶۰۰ (اخذ مبالغ اضافی از مردم)، ماده ۶۰۱ (به کارگیری افراد و دریافت حق الزحمه از دولت بدون پرداخت به فرد مربوطه)، ماده ۶۰۳ (احتساب منافع شخصی برخلاف قانون)، و ماده ۶۰۵ (اعمال نفوذ). علاوه بر این، مواد ۳، ۴، ۵، و ۶ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷ نیز به موضوعاتی مانند ارتشاء و اختلاس پرداخته اند.

بر این اساس، مستند قانونی در بحث فساد و اعمال نفوذ بر خلاف مقررات عبارت است از قانون مجازات اعمال نفوذ مصوب ۱۳۱۵، مواد مرتبط در قانون مجازات اسلامی، و همچنین مواد قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷. البته باید توجه داشت که قوانین مرتبط فقط محدود به موارد ذکر شده نیستند، زیرا ممکن است در سایر قوانین متفرقه نیز احکام مرتبط با این موضوع مطرح شده باشد.

عنصر قانونی

بررسی اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نشان می دهد که رسیدگی به تظلمات عمومی، شکایات، صدور حکم و حل و فصل دعاوی با رعایت اصل قانونی بودن جرم، به صلاحدید قوه قضاییه واگذار شده است. طبق اصل ۱۵۶ قانون اساسی، وظیفه قوه قضاییه در جهت احقاق حقوق عامه، کشف جرم، دادرسی، تعقیب و مجازات مجرمین، مشروط به رعایت مصوبات قوه مقننه است که بر امور کیفری نظارت دارد. بر این اساس، وظیفه کلیدی قضات اجرای مقررات کیفری است؛ به این معنا که یک قاضی موظف است عمل مجرمانه را با مفاد قانون جزا از حیث مفهوم و عناصر تشکیل دهنده تطبیق دهد تا روند دادرسی عادلانه فراهم گردد. اما اگر مشخص شود

۱. شهبازی، کیوان، بررسی تطبیقی اعمال نفوذ در حقوق ایران و فرانسه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده حقوق، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۱۳۸۹، ص ۵۸.

عمل انجام شده با هیچ‌یک از مواد و مقررات قانونی قابل انطباق نیست، قاضی باید با قرار منع تعقیب از بی‌گناهی متهم دفاع نماید.

از منظر دیگر، عنصر قانونی بودن جرم برای تحقق عدالت ایجاب می‌کند که نحوه تشکیل دادگاه‌ها کاملاً مطابق قوانین باشد. این اصل از نظر فردی این فایده را دارد که هر فرد می‌تواند پیش از ارتکاب جرم، نتیجه احتمالی آن را ارزیابی کرده و تصمیم به انجام یا ترک فعل مجرمانه را اتخاذ کند. همین قاعده از منظر اجتماعی نیز سودمند است؛ زیرا تدوین قوانینی شفاف توسط قانون‌گذار مرزهای اعمال ممنوعه و پیامدهای قانونی آن را مشخص می‌کند، بدون اینکه توجه به هویت مجرم یا فرد متحمل مجازات در آینده داشته باشد. این امر به افراد جامعه اطمینان بیشتری می‌دهد تا در فعالیت‌های اقتصادی و تعاملات مشروع خود تردید نکنند.

به موجب اصل قانونی بودن جرم و مجازات‌ها، قانون‌گذار طی قانون مصوب آذر ماه سال ۱۳۵۲، جرم اعمال نفوذ بر خلاف حق و مقررات قانونی را تعریف کرده و چهار ماده مرتبط با آن ارائه کرده است که به بررسی آن پرداخته می‌شود:

- ماده ۱: هر کس مدعی اعتبار و نفوذ نزد مستخدمین دولتی، شهرداری، مأمورین خدمات عمومی یا دیگر مقامات شود و وجه نقد یا منفعت دیگری برای خود یا شخص ثالث در ازای اعمال نفوذ نزد این مأمورین از کسی تحصیل کند یا وعده‌ای دریافت نماید، علاوه بر رد مال یا وجه مورد نظر، به حبس جنحه‌ای از شش ماه تا دو سال و جزای نقدی بین هزار تا ده هزار ریال محکوم خواهد شد. اگر ادعای نفوذ به اسم مأمورین و برای جلب موافقت آنها مطرح شود، فرد علاوه بر رد مال یا قیمت آن، به حبس جنحه‌ای از یک تا سه سال و جزای نقدی بین ده هزار تا پانزده هزار ریال محکوم می‌شود.

- ماده ۲: هر کس از روابط خصوصی خود با مأمورین یا مستخدمین مذکور در ماده اول سوء استفاده نموده و در امور مربوط به آن‌ها به نفع یا ضرر کسی خلاف حق و مقررات قانونی اعمال نفوذ کند، به حبس جنحه‌ای از یک ماه تا یک سال محکوم خواهد شد.

- ماده ۳: مستخدمین دولتی، شهرداری، کشوری یا مأمورین خدمات عمومی که اجازه دهند نفوذ اشخاص در تصمیمات یا اقدامات اداری آنها تأثیر بگذارد، به محرومیت از شغل دولتی بین دو تا پنج سال محکوم می‌شوند. چنانچه تصمیم یا اقدام مربوط موجب تضییع حقی از اشخاص یا دولت شود، فرد مذکور علاوه بر محرومیت، به انفصال دائم از خدمات دولتی محکوم خواهد شد؛ مگر اینکه عمل وی ذیل قوانین جزایی دیگر قرار گیرد.

- ماده ۴: هر وکیل عدلیه که مدعی داشتن اعتبار و نفوذ نزد مأمورین قضایی یا اداری، حکم، شهود یا اهل خبره باشد و وجه نقد، مال یا منفعت دیگری برای خود یا شخص ثالث از موکل دریافت کند (مواردی که به عنوان پرداخت به اشخاص مذکور جهت جلب مساعدت مطرح شود)، علاوه بر رد مال یا ارزش آن، به حبس از یک تا سه سال محکوم خواهد شد.

۲-۲- عنصر مادی

از منظر حقوق جزا، قصد ارتکاب جرم زمانی می‌تواند قابل تعقیب و مجازات باشد که به یک عمل خارجی تبدیل شود و جنبه عینی پیدا کند. به عبارت دیگر، عنصر مادی جرم، نمود بیرونی اندیشه و پنداری است که از قصد مرتکب حکایت دارد و قانون آن را به عنوان جرم شناخته است. بدون شک، ضرورت وجود یک عنصر خارجی ملموس و محسوس برای تحقق جرم، بر پایه داوری عقل استوار است. فکر و اندیشه ماهیتی درونی دارد و هر فرد می‌تواند به میل خود، اندیشه انجام اعمال مجرمانه را در ذهن پرورش دهد؛ اما ممکن است در بسیاری از موارد به دلیل پشیمانی، ندامت یا ترس از مجازات، به مرحله عمل نرسد و نمود خارجی پیدا نکند.

بنابراین، قصد ارتکاب جرم تا زمانی که از طریق عملی خارجی ظاهر نشود، قابل تعقیب نخواهد بود و در قلمرو حقوق جزا قرار نمی‌گیرد. به همین دلیل، لزوم تحقق عنصر خارجی یا مادی در قوانین جزایی همواره مورد توجه و تأکید بوده است. نمونه بارز این موضوع ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی است که صرفاً قصد ارتکاب جرم و برخی عملیاتی را که به عنوان مقدمه جرم انجام می‌شوند، آغاز به جرم دانسته اما از حیث قانونی قابل مجازات نمی‌شمارد.^۱

عنصر مادی، که می‌توان آن را تظاهر خارجی قصد مجرمانه تعبیر کرد، ممکن است ملموس یا غیرملموس باشد. حتی در مواردی که عنصر مادی غیرملموس است، آثار آن به شکل ملموس نمود پیدا می‌کند. در جرم «اعمال نفوذ»، به نظر می‌رسد عنصر مادی به صورت غیرملموس باشد. توضیح دقیق‌تر آنکه اگر سوء نیت عام در این جرم را به خواست اعمال نفوذ تعبیر کنیم (یعنی قصد نقض حکم قانون‌گذار، که در این مورد به شکل نهی از خروج از بی‌طرفی بیان شده است)، عنصر مادی این جرم در عالم خارج هیچ نمود مستقیمی ندارد. تنها نتیجه‌ای که از اعمال نفوذ ظاهر می‌شود (مانند تضييع حق یکی از طرفین دعوی به نفع طرف دیگر)، ما را به وجود عنصر مادی رهنمون می‌سازد.^۲

۳-۲- عنصر روانی

برای تحقق جرم، علاوه بر وجود دو عنصر مادی و قانونی، عنصر روانی نیز ضروری است. این بدان معناست که فردی که مرتکب جرم می‌شود، باید با آگاهی از جرم بودن عمل خود و قصد دستیابی به نتیجه از انجام آن، اقدام کند. به عبارت دیگر، عنصر روانی در جرایم عمدی مبتنی بر وجود قصد مجرمانه است؛ یعنی قصدی آگاهانه برای ارتکاب عمل مجرمانه با دستیابی به نتیجه‌ای مشخص. با این حال، قانون مستقیماً قصد مجرمانه را تعریف نکرده، اما با بهره‌گیری از اصطلاحات گوناگون در متن‌های قانونی، این مفهوم را روشن ساخته است. به طور خلاصه، قصد

۱. آزمایش، علی، رویه قضایی در امر تخفیف کیفر، ماهنامه قضایی، سال پنجم، شماره ۵۵، ۱۳۹۰، ص ۵.
 ۲. نجفیان، فاطمه، مقایسه جرم اعمال نفوذ با کلاهبرداری، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده حقوق دانشگاه آزاد تهران مرکز، ۱۳۹۰، ص ۳۶.

مجرمانه اشاره به آگاهی و تمایل فعال فرد برای ارتکاب جرم به جهت دستیابی به نتیجه دارد.^۱ عنصر معنوی در جرم ممکن است شامل پنج بخش باشد: علم به حکم، علم به موضوع، سوءنیت عام، سوءنیت خاص، و انگیزه. هرچند در بسیاری از جرایم، سه بخش اولیه کفایت می‌کند. علم به حکم: اصلی‌ترین جزء عنصر معنوی است و بر اساس قاعده معروف «جهل به حکم مسموع نیست»، ناآگاهی از قانون جز در موارد استثنایی که قانونگذار تعیین کرده، پذیرفته نیست. اراده ارتکاب جرم باید با آگاهی کامل از ممنوعیت عمل همراه باشد؛ چراکه بدون این آگاهی، اراده‌ای که مدنظر حقوق کیفری باشد قابل تحقق نیست.

علم به موضوع: دومین جزء عنصر معنوی است و بر اراده ارتکاب جرم تأثیر مستقیم می‌گذارد. فرد نمی‌تواند خواهان انجام عملی ممنوع باشد مگر اینکه نسبت به موضوع ممنوعیت آگاه باشد. جهل نسبت به موضوع اساس اراده فرد را متزلزل می‌کند.

سوءنیت عام: سومین بخش عنصر معنوی است و منظور از آن خواست نقض حکم قانونگذار است. این خواست مستلزم داشتن علم به حکم و علم به موضوع است. بنابراین شخص پس از آگاهی به اینکه عملی توسط قانون جرم شناخته شده (علم به حکم) و اینکه موضوع همان مورد مدنظر قانون است (علم به موضوع)، تصمیم به ارتکاب عمل ممنوعه می‌گیرد.

سوءنیت خاص: چهارمین جزء عنصر معنوی محسوب می‌شود و در برخی جرایم عمدی، قیدی ضروری برای تحقق جرم است. مانند قتل عمد که قانونگذار غالباً به این سوءنیت تصریح کرده است. سوءنیت خاص از لحاظ رتبه بعد از سوءنیت عام قرار دارد، اما هر دو باید همزمان با عنصر مادی جرم وجود داشته باشند. بدیهی است که هر فردی دارای سوءنیت خاص باشد، سوءنیت عام نیز دارد؛ ولی عکس این قضیه همیشه صحیح نیست.

سوءنیت خاص ممکن است به دو شکل ظاهر شود: نخست، جرایمی که قانون تکلیف وجود سوءنیت خاص را مشخص کرده (مثل قتل عمد)، که در این موارد مرتکب باید خواهان آن نتیجه باشد. دوم، جرایمی که اگرچه قانون تصریح مستقیمی به وجود سوءنیت خاص نکرده اما ماهیت مقید بودن جرم ضرورت وجود آن را روشن می‌سازد. در مواردی این سوءنیت خاص با سوءنیت عام ترکیب شده و جزئی پنهانی از آن به شمار می‌آید. برای مثال، در جرمی مانند اعمال نفوذ، چنین وضعیتی قابل تصور است.

انگیزه به عنوان یکی از عناصر معنوی جرم، به طور معمول در وقوع جرم تأثیری مستقیم ندارد، مگر در مواردی که قانونگذار تصریح کرده و آن را مؤثر در تحقق جرم دانسته باشد. مفهوم انگیزه، به هدف نهایی بازمی‌گردد که فرد را به سمت ارتکاب جرم سوق می‌دهد. این انگیزه می‌تواند برای هر مجرم متفاوت باشد، و حتی یک فرد ممکن

۱. ولیدی، محمد صالح، حقوق جزای اختصاصی، نشر جنگل، ۱۳۹۸، ص ۲۸۹.

است انگیزه های متعددی برای ارتکاب جرم داشته باشد. با وجود این، سوءنیت در تمام افرادی که جرایم مشابهی مرتکب می شوند، در ماهیت خود یکسان است.^۱

به نظر می رسد در تحقق جرم اعمال نفوذ، انگیزه نقش قابل توجهی ایفا می کند. هرچند قانون گذار به ضرورت وجود انگیزه برای تحقق عنصر روانی اشاره مستقیم نکرده است، اما می توان تعبیر «از روی غرض» را با اندکی تسامح مرتبط با انگیزه دانست. به عبارت دیگر، هرچند «از روی غرض» بیشتر ناظر بر علم به موضوع است یعنی فرد با آگاهی از اینکه برخلاف قانون عمل می کند تصمیم به اعمال نفوذ گرفته این مفهوم نیز بی ارتباط با انگیزه نیست. در این راستا، می توان عبارت «از روی غرض» را ترکیبی دانست که هم علم به موضوع و هم انگیزه را شامل می شود. این عبارت، علاوه بر آگاهی فرد از غیرقانونی بودن اقدامش، می تواند به قصد و هدف خاصی اشاره داشته باشد که معادل با انگیزه محسوب می شود.

همان طور که پیش تر اشاره شد، برای تحقق هر جرم، وجود اجزای اصلی عنصر روانی شامل علم به حکم، علم به موضوع، و سوءنیت عام ضروری است. اما در خصوص جرم اعمال نفوذ، علاوه بر این موارد، سوءنیت خاص نیز لازم به نظر می رسد. این در حالی است که در جرایم مرتبط با فساد مالی، سوءنیت خاص مطرح نیست؛ چراکه صرف دریافت وجه چه پس از دریافت وجه اقدامی صورت گیرد یا نه، و چه فرد دریافت کننده به تعهد خود عمل کند یا خیر جرم محسوب می شود.

در مورد جرم اعمال نفوذ، علاوه بر قصد عام که در همه جرایم مشترک است (عمد در فعل)، باید قصد خاص نیز وجود داشته باشد. سوءنیت خاص در این جرم، بهره برداری ناعادلانه از فرد پرداخت کننده و دریافت وجه به نحو غیرقانونی است که معمولاً با سوءاستفاده از موقعیت دولتی همراه است. از آنجا که مرتکب وجهی دریافت کرده و از قدرت یا مقامات دولتی بهره برداری کرده، می توان سوءنیت وی را مفروض انگاشت. در حقیقت، قصد اصلی وی دریافت وجه و بهره برداری غیرقانونی از منابع دولتی بوده است.

چالش ها و عوامل موثر بر بروز جرم اعمال نفوذ بر خلاف حق

جرم اعمال نفوذ برخلاف حق یکی از موضوعات برجسته در حقوق کیفری ایران محسوب می شود که به بررسی علل و تأثیرات ناشی از وقوع این تخلف پرداخته می شود. این جرم نشان دهنده سوءاستفاده از قدرت یا نفوذ به منظور کسب منافع شخصی است، که می تواند پیامدهای جدی برای سیستم اداری کشور و کاهش اعتماد عمومی نسبت به نهادهای دولتی داشته باشد. در این نوشتار، عوامل مؤثر در شکل گیری این جرم مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.

۱. آزمایش، همان، ص ۱۲۲.

بروز پدیده قبح زدایی در جامعه

در سال‌های اخیر، گسترش سریع شبکه‌های اجتماعی مجازی و دسترسی آسان‌تر به این پلتفرم‌ها از طریق گوشی‌های هوشمند، موجی از تغییرات گسترده را در فرهنگ عمومی ایجاد کرده است، که به‌ویژه بر نسل جوان تأثیری ملموس و عمیق داشته است، زیرا آنان روزانه زمان قابل توجهی را صرف استفاده از این شبکه‌ها می‌کنند. این فرایند به تغییر هنجارها و ارزش‌های اجتماعی منجر شده و در نهایت موجب قبح‌زدایی از بسیاری موارد گردیده است. قبح‌زدایی، فرایندی است که طی آن پدیده‌ها و اعمالی که قبلاً در چشم جامعه زشت و نامناسب تلقی می‌شدند، به‌طور تدریجی از حالت انزجار و قبح خارج شده و به رفتارهایی عادی و پذیرفته‌شده تبدیل می‌شوند. در این راستا، دشمن از این ابزار بهره‌برداری کرده و هر بار با شکل و قالب تازه‌ای دست به تخریب ارزش‌های اجتماعی می‌زند تا از طریق آن حساسیت نسبت به ناهنجاری‌ها کاهش یابد.^۱

این پدیده با استفاده از الگوهای جنگ شناختی وارد میدان شده و عملاً شهروندان را هدف قرار داده است. جنگ شناختی نوعی از نبرد ترکیبی محسوب می‌شود که در آن توانایی تمییز دادن بین صحیح و غلط در فرد مورد حمله تضعیف شده و به‌صورت تدریجی از بین می‌رود. این فرایند فرد را در وضعیتی قرار می‌دهد که دیگر قادر نیست میان کار درست و نادرست تفاوت قائل شود.^۲

در نتیجه این نوع قبح‌زدایی، حرمت بسیاری از اعمال ناپسند به یک جواز اجتماعی تبدیل می‌شود، به‌گونه‌ای که شهروندان بدون هیچ ترس یا احساس گناه، دست به انجام کارهایی می‌زنند که پیشتر در جامعه مذموم و غیرقابل پذیرش تلقی می‌شدند. این مسئله زنگ خطر مهمی برای کیان فرهنگی و ارزش‌های بنیادین جوامع به شمار می‌رود که نیازمند هوشیاری و تلاش برای حفظ سلامت اجتماعی است.

کاهش اعتقادات و باورهای مذهبی

اعتقاد، از ریشه «عقد» به معنای بستن، گره زدن و استوار کردن پیمان یا عهد می‌آید.^۳ در اصطلاح، اعتقاد دینی به مفهوم باورهایی است که اسلام آنها را ضروری دانسته و به ایمان به آنها توصیه کرده است.^۴ از این منظر، باورهای دینی مجموعه‌ای از اعتقادات هستند که منشأ آن‌ها دین است. چنین باورها و اعتقادات دینی جزء اساسی‌ترین سرمایه‌های هر فرد محسوب می‌شوند؛ زیرا نه تنها از او در برابر خطرات محافظت می‌کنند، بلکه مانع آلوده شدن او به گناهان می‌شوند.

۱. هاشمی، سید ضیاء؛ رهبری، محمد؛ شبکه‌های اجتماعی مجازی و قبح‌زدایی از محتوای مبتذل؛ مطالعه موردی: تویینر فارسی، فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، دوره ۶، شماره ۲۲، ۱۳۹۹، ص ۲۸.

۲. ترابی، قاسم؛ نگاه دیگران، مقابله با جنگ شناختی، آگاهی و تاب‌آوری، فصلنامه دیده بان امنیت ملی، دوره ۶، شماره ۱۴، ص ۱۴۰۰، ص ۱۴.

۳. شیرازی، علی؛ فیروز آبادی، محمد بن یعقوب؛ ورتضی زبیدی، محمد بن محمد، تاجر العروس من الجواهر القاموس، جلد ۱۸، بیروت: انتشارات دار الفکر، ۱۴۱۴، ص ۱۵.

۴. امامی، محمد جعفر، لغات در تفسیر نمونه، قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۸۷، ص ۲۲۹.

همچنین، رشد و شکوفایی افراد و جوامع در حوزه های مختلف تا حد زیادی به استحکام باورهای دینی وابسته است. با مرور تاریخ از صدر اسلام تا امروز، مشخص می شود که عامل کلیدی پیروزی مسلمانان، اعتقادات قوی بوده و در مقابل، تزلزل این باورها نقش اصلی را در شکست ها ایفا کرده است. اعتماد به ایمان و آموزه های دینی که از کتب آسمانی ریشه می گیرند، همواره می تواند مسیر مناسبی برای سعادت بشر در طول تاریخ باشد.^۱ تجربه تاریخی نشان داده است که با افزایش سطح ایمان و باورهای دینی در جامعه، اصلاحات اجتماعی موفق تر اجرا شده، بحران ها به طور مؤثرتری مدیریت گردیده و آرامش بیشتری حکم فرما شده است. برعکس، با کاهش این سطح، معضلات اجتماعی بیشتر شده و آسیب های فردی و اجتماعی نیز افزایش یافته اند. باورهای مذهبی معمولاً افراد را به پذیرش مسئولیت های اخلاقی و اجتماعی ترغیب می کنند.^۲ با ضعف این اعتقادات، توجه افراد به عواقب اعمال خود کاهش یافته و احتمال ارتکاب جرم یا رفتار ناپسند افزایش پیدا می کند.

چالش های مرتبط با مشکلات اقتصادی

از دیدگاه تعالیم اسلامی، زمامداران و مسئولان حکومتی باید از صلاحیت و شایستگی لازم برای تصدی مناصب دولتی برخوردار باشند. یکی از این معیارهای اساسی، «طهارت اقتصادی» است که برای نخستین بار توسط رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم انقلاب مطرح شد. ایشان مشروعیت مسئولان حکومتی را وابسته به رعایت طهارت اقتصادی دانستند.^۳

طهارت اقتصادی در زندگی فردی به عنوان مقدمه ای برای حفظ این اصل در دوران تصدی مسئولیت های حکومتی مورد توجه قرار می گیرد.^۴ در این پژوهش، طهارت اقتصادی به معنای پاکسازی عرصه مالی و اقتصادی زندگی تعریف شده است، به گونه ای که شخص با پرداخت حقوق دیگران، اموال خود را خالی از شبهه و حق ناحق سازد و مراقب باشد که مال حرام وارد زندگی اش نشود.

برای تحقق طهارت اقتصادی، سه عنصر کلیدی وجود دارد: پرهیز از لقمه حرام، اجتناب از اشرافیت طلبی، و رعایت عدالت محوری.^۵ همچنین یکی از الزامات اخلاقی دیگری که در راستای طهارت اقتصادی اهمیت دارد، دوری از طمع است؛ موضوعی که امام علی (ع) از آن به عنوان رذیلتی بسیار مخرب یاد کرده اند و آثار سوء آن را بر انسان و

۱. موسوی خمینی، سید روح الله، وصیت نامه سیاسی الهی امام خمینی (س)، تهران: چاپ و نشر عروج وابسته به موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۹۰، ص ۲۵۶.

۲. طباطبایی، سید مصطفی، عوامل و موانع تعمیق باورهای دینی در فرهنگ عمومی جامعه (مطالعه موردی: رویکرد شهید مطهری به دین، با تکیه بر آیات قرآن کریم)، فصلنامه علمی قرآن، فرهنگ و تمدن، دوره ۲، شماره ۲، ۱۴۰۰، ص ۱۲۵.

۳. رهبر، مهدی، طهارت اقتصادی شرط مشروعیت مقامات حکومتی باتاکید بر بیانیه گام دوم، همایش ملی جستارهای پژوهشی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب، گلستان، ۱۳۹۸، ص ۲۱.

۴. مرادی کهنگی، فاطمه؛ مطوری، علی؛ ناصری کریموند، امان الله، نقش معاد باوری در طهارت اقتصادی از دیدگاه نهج البلاغه، پژوهش های نهج البلاغه، دوره ۱۷، شماره ۵۹، ۱۳۹۷، ص ۵۹.

۵. زارعی، محمد مهدی، طهارت اقتصادی و تاثیر آن بر سبک زندگی با محوریت بیانیه گام دوم انقلاب، کنفرانس ملی مؤلفه های تمدن ساز در بیانیه گام دوم انقلاب، مشهد، ۱۳۹۹، ص ۱.

جامعه مورد تأکید قرار داده‌اند.^۱

نبود طهارت اقتصادی غالباً زمینه‌ساز فساد اداری می‌شود. فساد اداری می‌تواند باعث شود کارکنان دولتی یا خدمات عمومی با سوء استفاده از قدرت خود اعمال نفوذ کرده و منافع شخصی خود را مقدم بر منافع عمومی قرار دهند.^۲ نبود شفافیت اقتصادی نیز شرایطی فراهم می‌آورد که افراد بتوانند ادعاهای بی‌اساس درباره نفوذ و اعتبار خود را مطرح کرده و برای کسب منافع شخصی بهره‌برداری کنند.

یکی از مؤلفه‌های اساسی برای ارتقای سطح زندگی فقیران و نزدیک کردن آن به معیارهای سایر اقشار جامعه اجرای عدالت اقتصادی است. این عدالت شرط تحقق رفاه در نگاه اندیشه اسلامی بوده و در یک چارچوب گسترده‌تر، به عنوان بخشی از عدالت اجتماعی تعریف می‌شود. عدالت اجتماعی نیز بر مبنای مراعات حقوق اقتصادی در رفتارها و روابط میان اعضای جامعه بنا شده است. تحقق کامل این هدف اقتصادی زمانی امکان‌پذیر است که هر فرد بتواند سهم منصفانه‌ای از ظرفیت‌ها، منابع و درآمدهای جامعه را دریافت کند، به نحوی که قادر باشد پایه‌ای برای داشتن یک زندگی معقول، کارآمد و مبتنی بر ارزش‌های مشروع بنا کند.^۳

در نهایت، عدالت اقتصادی به دنبال آن است که یکی از اصلی‌ترین اهداف خود یعنی ارائه آزادی و اختیار به هر فرد را تحقق ببخشد، تا او بتواند به طرز خلاقانه در فعالیت‌های فراتر از اقتصاد صرف، مانند کارهای ذهنی و معنوی، مشارکت کند.

موضوع اصلی عدالت اقتصادی شامل ارائه آزادی و فرصت برابر به تمامی اعضای جامعه در بهره‌برداری و تصرف منابعی است که استفاده از آنها طبق اصول شریعت مجاز شناخته شده‌اند. همان‌طور که اشاره شد، عدالت اقتصادی به عنوان یک مفهوم ذهنی قابل تعریف است و نمی‌توان آن را با معیارهای مادی اندازه‌گیری کرد. برای دستیابی به عدالت اقتصادی، درک اصول بنیادین آن امری ضروری است. برخی از این اصول کلیدی عبارت‌اند از: رعایت توازن و هم‌زیستی اقتصادی، گسترش احسان و هماهنگی در معیشت‌ها، تعمیم امکانات مادی و معیشتی به افراد جامعه، ایجاد قوامیت و اعتدال مالی، تحقق مساوات اجتماعی و پرهیز از اشرافی‌گری.^۴

نبود عدالت اقتصادی معمولاً زمینه‌ساز بروز فساد اداری می‌شود. چنین فساد می‌تواند منجر به سوء استفاده کارکنان دولتی از قدرت خود شده و زمینه انجام اعمال نفوذ غیرقانونی را فراهم سازد. در شرایطی که عدالت اقتصادی برقرار نباشد، افراد فرصت پیدا می‌کنند تا با ادعاهایی غیرمعتبر یا خارج از قواعد مشخص، به

۱. نامه ۳۱ نهج البلاغه.

۲. لشکری، علیرضا، بررسی نسبت کارایی و عدالت در اقتصاد اسلامی در مقایسه با مفهوم کارایی در اقتصاد متعارف، دو فصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی ایران، دوره ۱۶، شماره ۳۲، ۱۳۹۸، ص ۲۳.

۳. کشاورز، حمید؛ رئیس، لیلا؛ پورخاقان شاهرزایی، زینب، تحلیل روبه‌نهادهای حل و فصل اختلافات سازمان تجارت جهانی در راستای تحقق عدالت اقتصادی، ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، دوره ۵، شماره ۱۲، ۱۴۰۱، ص ۱۲.

۴. عالمیان، اصغر؛ راعی، مسعود؛ مسعود، غلامحسین، تاثیر اشرافی‌گری بر عدالت اقتصادی در پرتو فقه و قانون اساسی، فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره ۵، شماره ۱، ۱۴۰۲، ص ۳۲.

منافع غیرمشروع دست یابند؛ چنین وضعیتی پویایی و هدفمندی جامعه را تحت تأثیر قرار خواهد داد.

چالش های مرتبط با کنترل و نظارت دولتی

خلأهای قانونی و ضعف در نظارت بر فعالیت های اداری می تواند زمینه ساز ارتکاب جرم شود. در برخی موارد، افراد با سوءاستفاده از این ضعف ها و عدم شفافیت در فرآیندهای اداری، به راحتی اعمال نفوذ می کنند. بدون شک، نبود نظارت و ارزیابی کافی در جرایم مالی مسؤولان دولتی منجر به کاهش اعتماد عمومی به نظام سیاسی و حاکمان می شود. بنابراین، مقابله با این جرایم مستلزم وجود نظارت های دقیق و کارآمد است. این نظارت ها شامل نظارت های تأسیسی در فرایند تشکیل دولت، ارزیابی برنامه های دولت، رأی اعتماد به وزرا یا استیضاح آنان و رئیس جمهور است. همچنین نظارت اطلاعاتی با رسیدگی به شکایات مردمی از طریق کمیسیون اصل ۹۰ مجلس، پرسش از وزرا و رئیس جمهور و دیگر مجاری قانونی نقش کلیدی دارد. از منظر نظارت پسینی، اقدامات جدی برای تعقیب و مجازات مرتکبان فساد، بدون ملاحظات شخصی یا وابستگی آنان، عاملی اساسی برای پیشگیری و مبارزه با فساد محسوب می شود.^۱

در مجموع، فقدان نظارت مؤثر بر فعالیت های اداری و مالی مسؤولان می تواند گسترش جرایمی نظیر اعمال نفوذ خلاف حق را تسهیل کند. اتخاذ نظارت های دقیق همراه با اعمال مجازات بازدارنده، فارغ از موقعیت اجتماعی یا سیاسی مرتکبان، امری ضروری است تا از وقوع چنین جرایمی جلوگیری شود.

راهکارهای مقابله با اعمال نفوذ بر خلاف واقع

رعایت نظم و مقررات کاری، بی تردید اهمیتی فراتر از خود عمل دارد، زیرا بدون توجه به چارچوب ها و نظام های تعریف شده، دستیابی به عملکرد مطلوب و دفاع پذیر ممکن نیست. این موضوع سال هاست که به عنوان یک اصل مسلم و غیرقابل انکار پذیرفته شده و در تمامی نظام های اداری و دولتی در سراسر جهان مورد توجه ویژه قرار گرفته است. در کشور ما نیز این ضرورت احساس شده و نهایتاً به وضع قانون انجامیده است. به همین دلیل، دولت نهم در تاریخ ۲۹ اردیبهشت ۱۳۸۷ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد را برای سه سال به صورت آزمایشی تصویب کرد. این قانون پس از اصلاحاتی در تاریخ هفتم آبان ۱۳۹۰ توسط مجمع تشخیص مصلحت نظام به تایید رسید و در نهایت در تاریخ ۱۷ دی ۱۳۹۰ برای اجرا به دستور رئیس جمهوری ابلاغ گردید. با این حال، آنچه روشن است، این است که نظام اداری کشور همچنان با وجود همه اصلاحات انجام شده، از کارآمدی لازم برخوردار نیست. بنابراین، اصلاح و تحول نظام اداری یکی از الزامات اصلی برای رشد و توسعه کشور به شمار می رود. در این

۱. همان، ص ۲۱.

راستا، اقداماتی نظیر تحول در نظام حقوق و دستمزد، شفاف‌سازی وظایف و اختیارات، کاهش تصدی‌گری دولت، کوچک‌سازی ساختارهای دولتی، و ایجاد فرهنگ تشویق و تنبیه، گام‌های مؤثر و ضروری بوده‌اند که طی سال‌های اخیر در جهت ارتقای سلامت نظام اداری برداشته شده‌اند. با این وجود، با قاطعیت می‌توان گفت که در مسیر دستیابی به یک نظام اداری مطلوب در ابتدای راه قرار داریم. اگر این نظام بر اساس شاخص‌های شناخته‌شده جهانی اصلاح نشده و به‌روزرسانی نگردد، تحقق توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و سایر جنبه‌های پیشرفت ممکن نخواهد بود. به عبارت دیگر، اصلاح نظام اداری یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است و نمی‌تواند به‌عنوان یک انتخاب اختیاری دولت مطرح شود. نتیجه‌گیری چنین است که تدوین قانونی مانند ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد شرط کافی برای اصلاحات نیست؛ بلکه اجرای اصول بنیادین آن باید در اولویت‌های فوری دولت قرار گیرد تا در آینده نزدیک شاهد افزایش سلامت و کارآمدی نظام اداری کشور باشیم.

تقویت نگرش و باورهای دینی کارکنان و مدیران

سلامت سازمانی از منظر دین اسلام به معنای پایبندی به ارزش‌ها و اصول اخلاقی اسلامی در روابط میان کارکنان، مدیران و ارباب رجوع تعریف شده است. اما متأسفانه عدم رعایت جامع این موازین ارزشمند منجر به ناکارآمدی نظام اداری کشور شده است. بدون شک، کاهش ارتباطات معنوی در جامعه نسبت مستقیم با افزایش خطاها و اشتباهات دارد. ایمان و اعتقاد به خداوند متعال، به‌عنوان مهم‌ترین تضمین اجرایی، می‌تواند مانع از سقوط اخلاقی جامعه گردد. بنابراین، ضروری است که براساس آموزه‌های اسلام ناب محمدی و بدون بهره‌گیری ابزاری از آن، ارزش‌هایی همچون خدا محوری، مسئولیت‌پذیری، صداقت و امانت‌داری در بین کارکنان و مدیران دولتی تقویت شود. در این راستا، نقش روحانیت، به‌ویژه نمایندگان ولی فقیه همراه با همکاری مؤثر مدیران، بی‌بدیل بوده و می‌تواند تأثیر عمیقی بر سلامت سازمانی داشته باشد.

قانون‌گرایی کارکنان و مدیران

اصل بنیادین برای اداره امور سازمانی، رعایت قانون به‌عنوان منشور اخلاقی توسط همه افراد است. پایبندی همه‌جانبه به قانون بدون تبعیض و اجرای آن براساس عدالت اجتماعی از جمله عوامل اصلی حفظ سلامت اداری و تقویت پشتوانه مردمی برای سازمان‌ها است. بنابراین لازم است که عمل کردن به قانون سرلوحه رفتار همه مسئولان و کارکنان قرار گیرد. مدیران نیز باید مراقب باشند که تحت هیچ شرایطی قوانین قربانی مسائل سیاسی، احساسی یا مصالح‌گذران نشود.

عدم تمرکز اداری

تمرکز اداری به معنای واگذاری قدرت تصمیم‌گیری به گروه محدودی از افراد در سطوح بالای سازمانی است.

این نوع ساختار، به دلیل عدم استفاده کافی از خرد جمعی و نظرات کارشناسانه، آسیب پذیر و شکننده خواهد بود. ادامه یافتن چنین روندی موجب کاهش انگیزه کاری در میان کارکنان می شود. به منظور ارتقای سلامت نظام اداری، لازم است تصمیم گیری ها براساس خرد جمعی و ارزیابی کارشناسانه انجام شود تا تأثیرات مثبت روی فرهنگ سازمانی مشاهده گردد.

عدالت در برخورد با کارکنان

عدالت در رفتار مدیران عامل اصلی در بهبود تلاش ها و تعهد کارکنان است. زمانی که مدیران با عدالت رفتار کنند، کارکنان تمایل بیشتری به همکاری و فداکاری برای اهداف گروهی پیدا خواهند کرد. در مقابل، بی عدالتی موجب کاهش علاقه کارکنان به کار مطلوب شده و اقدامات خودخواهانه را افزایش می دهد که به تبع میزان تخلفات اداری را نیز تقویت می کند. عدالت رویه ای نقش مهمی در شناخت انگیزش افراد دارد و می تواند نگرش های مثبت کاری، خلق و خوی مطلوب و بهره وری بیشتر را در محیط کار به ارمغان آورد.

نظارت مستمر بر عملکرد کارکنان و مدیران

هدف اصلی نظارت، پیشگیری و تضمین سلامت اداری دستگاه هاست. برای دستیابی به این هدف باید از سازوکارهای نظارتی چندگانه استفاده شود. این شامل نظارت دائمی مدیران بر عملکرد کارکنان، نظارت مداوم مدیران عالی بر مدیران سطوح میانی و پایین تر، و همچنین نظارت گسترده مردم، احزاب، و گروه ها بر عملکرد دستگاه ها می شود. چنین اقداماتی نقش مؤثری در ارتقای کیفیت و کارآمدی فعالیت ها خواهد داشت.

رعایت اصل شایسته سالاری در کارکنان و مدیران

در آموزه های اسلام، مسئولیت های اداری و حکومتی به عنوان امانت الهی تلقی می شوند. بنابراین، در انتخاب افراد برای تصدی مشاغل باید صلاحیت و شایستگی آنان مدنظر قرار گیرد. واگذاری وظایف پیچیده به افراد شایسته و مناسب و مسئولیت های ساده به افراد با توانایی های کمتر، موجب پیشگیری از کاهش انگیزه افراد توانمند و حفظ کیفیت کاری می شود. بدیهی است که برای تحقق اهداف سازمان ها، وجود مهارت ها و توانمندی های لازم در مدیران و کارکنان ضروری است تا پویایی و سلامت نظام اداری حفظ گردد.

تقویت فرهنگ نقد و بررسی

یکی از مشکلات رایج در سازمان ها، تملق گویی و چاپلوسی نسبت به مدیران است که غالباً توسط افراد منفعت طلب انجام می شود. این رفتار نه تنها عدالت در برخورد با کارکنان را خدشه دار می کند، بلکه آسیب های

جدی به نظام اداری وارد می‌سازد. ایجاد فضای باز و ترویج فرهنگ نقد سازنده به اصلاح نقاط ضعف و جلوگیری از فساد اداری کمک خواهد کرد. همان‌طور که امام علی (ع) فرموده‌اند، نزدیک شدن به کسانی که حقیقت‌مندان به سخن می‌گویند و انتقاد سازنده دارند، باعث رفع نواقص خواهد شد.

نهادینه‌سازی فرهنگ تشویق و تنبیه

ارزیابی منصفانه عملکرد کارکنان و ایجاد سیستم تشویق برای وظیفه‌شناسان و تنبیه برای متخلفان، باعث افزایش انگیزه کاری و حفظ سلامت نظام اداری می‌شود. مدیران لازم است در تنظیم فرم‌های ارزیابی دقیق، عدالت و بی‌طرفی را اعمال کنند تا عملکرد کارکنان به شکلی صحیح مورد بررسی قرار گیرد.

بهبود وضعیت معیشتی کارکنان و مدیران

با توجه به تأکید دین اسلام بر اهمیت ابعاد مادی زندگی انسان، فقر مالی زمینه‌ساز فسادهای اجتماعی و سازمانی شناخته می‌شود. یکی از راهکارهای جلوگیری از فساد اداری، تأمین اقتصادی مناسب کارکنان و مدیران است. پرداخت حقوق کافی متناسب با شأن آنان باعث کاهش احتمال خیانت و حفظ سلامت مالی نظام اداری خواهد شد.

گزینش صحیح کارکنان و مدیران

برای انتخاب نیروی انسانی مناسب، داشتن تعهد اخلاقی و تخصص کاری ضروری است. ارزیابی تخصص از طریق آزمون‌های مرتبط امکان‌پذیر است اما بررسی تعهد نیازمند تحقیقات عمیق توسط کارشناسان روان‌شناسی و جامعه‌شناسی می‌باشد. اعضای گزینش باید متدین، متخصص، و مردمی باشند تا فرآیند جذب نیرو با صحت کامل انجام شود. جذب نیروی انسانی متخصص و پاکدامن، خود زمینه‌ای برای تضمین سلامت نظام اداری خواهد بود.

پاکسازی نظام اداری از نیروهای فاسد

یکی از وظایف اصلی هیئت‌های رسیدگی به تخلفات اداری، شناسایی افراد فاسد در نظام اداری و اجرای قانون علیه آنان است. در صورت غفلت از این مسئله، فساد می‌تواند دامنه وسیع‌تری پیدا کند و حتی نیروهای سالم را تحت تأثیر قرار دهد. اقدامات قاطعانه در این زمینه برای حفظ منافع عمومی ضروری است.

اهمیت شفافیت در امور و دوری از پنهان‌کاری

شفافیت یکی از مهم‌ترین عوامل تاثیرگذار بر کارایی نظام اداری است. عدم شفافیت و پنهان‌کاری در

تصمیم‌گیری‌ها و مدیریت، زمینه‌ساز بی‌عدالتی و خلاف‌کاری می‌شود و از بهره‌وری واقعی فرآیندهای مدیریتی جلوگیری می‌کند. از این رو، نظام اداری باید مردم را شریک و آگاه از تصمیمات خود بداند و اطلاعات مرتبط را در اختیار آنان قرار دهد. شفافیت نه تنها اعتماد عمومی را تقویت می‌کند، بلکه بستر لازم برای تصمیم‌گیری‌های درست را نیز فراهم می‌آورد.

مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی مدیران و کارکنان

تمام مدیران و کارکنان به تناسب وظایف خود موظف به پاسخ‌گویی هستند. تفویض اختیار در کنار درخواست مسئولیت، پایه‌ی اداره صحیح امور محسوب می‌شود. اما انتقال اختیار به معنای سلب مسئولیت از تفویض‌کننده نیست. مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی همچنین نقش کلیدی در جلب اعتماد عمومی ایفا می‌کند و به عنوان یکی از اصول بنیادین موفقیت در مدیریت شناخته می‌شود.

ضرورت آموزش و پرورش در نظام اداری

نگاهی سطحی به آموزش به عنوان هزینه‌ای اضافی، یکی از آسیب‌های رایج در نظام اداری است. در حقیقت، آموزش کارکنان و مدیران باید به عنوان یک سرمایه بلندمدت در نظر گرفته شود. نیروی انسانی متخصص و خلاق، محور اصلی تحول و پویایی یک سازمان است. به همین دلیل، آموزش مستمر و مناسب اولین گام در بهبود عملکرد نیروی انسانی و ارتقاء سلامت نظام اداری به شمار می‌رود. تربیت اخلاق حرفه‌ای از مسیر آموزش، نه تنها به توسعه فردی کمک می‌کند، بلکه نقشی حیاتی در ارتقاء سلامت ساختاری سازمان‌ها دارد.

نتیجه‌گیری

اعمال نفوذ غیرقانونی و برخلاف حق، با توجه به آموزه‌های قرآنی، از مصادیق بارز «اکل مال به باطل» تلقی می‌شود. تصرف در اموال دیگران و تجاوز به حقوق مردم، نوعی تملک نامشروع است و به عنوان مال مردم خوری شناخته می‌شود. بنابراین، حکم اولیه و مستقیم در مورد چنین عملی، از دیدگاه شرعی، حرمت بالذات است. هر نوع «اکل مال به باطل» در زمره «سحت» محسوب می‌شود. اعمال نفوذ غیرقانونی، علاوه بر اینکه نوعی فساد اداری محسوب می‌شود، از انواع فساد اجتماعی نیز است که ضرر گسترده‌ای برای کل جامعه دارد. چنین اقدامی در زمره «اثم» قرار گرفته و تأثیرات زیان‌باری بر ساختار اجتماعی برجای می‌گذارد. اگر فرهنگ پارتی‌بازی، تبعیض یا اعمال نفوذ در جامعه گسترش یابد، بی‌شک آن جامعه به سمت فساد سوق داده خواهد شد. قرآن کریم بر ضرورت مقابله با چنین رفتارهایی تأکید دارد و این تکلیف را برعهده تمامی افراد، به‌ویژه خواص جامعه، قرار داده است. بنابراین ضروری است که این فرهنگ ناپسند از ریشه نابود شود. تا زمانی که مردم خود چنین اعمالی را مذموم

ندانند و اصلاح افکار عمومی صورت نگیرد، اقدامات قهری نتیجه مطلوبی نخواهد داشت. برای اصلاح جامعه، انقلاب فکری در میان افراد ضروری است تا رفتارهای آنان نیز اصلاح شود. اعمال نفوذ برخلاف قانون و عدالت از جمله منکرات محسوب می‌شود و وظیفه امر به معروف و نهی از منکر در وهله اول بر عهده علما است. سلامت کاری قضات، عدالت در تصمیم‌گیری، استقلال قضایی، دسترسی آسان مردم به خدمات قضایی، و شفافیت در فرآیند وکالت از جمله پیش شرط‌هایی هستند که مانع هر گونه اعمال نفوذ در دستگاه قضایی خواهند شد.

برای مقابله با افراد سودجو که با بهره‌گیری از ترفندهای متنوع روند قضایی را مختل کرده و مشکلات اصحاب پرونده‌ها را دوچندان می‌کنند، پیشنهادات زیر به عنوان راهکارهای عملی ارائه شده است:

افزایش آگاهی شهروندان نسبت به مخاطرات مرتبط با کار چاق کنی یکی از مؤثرترین راه‌ها برای پیشگیری است. در این راستا، رسانه‌ها می‌توانند نقش بسزایی ایفا کنند. بایستی هشدارهایی کوتاه و مختصر از سوی مسئولین به مردم منتقل شود. اگرچه رسانه‌ها دائماً برای محصولات مختلف تبلیغاتی انجام می‌دهند اما در زمینه اطلاع‌رسانی مسائل مهم، مانند موضوعات قضایی یا فساد اداری، کمتر فعالیت داشته‌اند. همچنین شفافیت در روند انجام وظایف ادارات دولتی باید تضمین شود تا عموم بتوانند مراحل شفاف خدمات عمومی را مشاهده کنند. یکی از قدرتمندترین ابزارهای مبارزه با فساد اداری، نظارت مستمر است. برای مقابله با کار چاق کنی در دادگستری نیز لازم است مراجع نظارتی قوه قضائیه مانند حفاظت اطلاعات نظارت موثری داشته باشند. افراد سودجو باید شناسایی شده و با آنان برخورد قانونی و شدید صورت گیرد تا بستر فعالیت آنان محدود شود. بدون شک حضور غیرضروری افراد فاقد پرونده یا سمت در امور قضایی می‌تواند زمینه را برای سوءاستفاده و کارچاق‌کنی فراهم کند. برای جلوگیری از این مسئله، لازم است ورود این افراد به مجتمع‌های قضایی کنترل شود و تمامی رفت‌وآمدها در این اماکن تنها با صدور برگ ورود و خروج مدیریت شود. یکی از اقداماتی که می‌تواند در پیشگیری از ورود افراد متخلف موثر باشد، تجهیز مجتمع‌های قضایی به دوربین‌های مداربسته است. این ابزار نه تنها مانع حضور کارچاق‌کن‌ها می‌شود، بلکه در صورت بروز تخلفات، امکان شناسایی این افراد را فراهم می‌آورد.

گاهی دیده می‌شود که برخی وکلای متخلف، با سوءاستفاده از آشنایی با قوانین، علاوه بر قرارداد وکالتنامه اقدام به تنظیم قرارداد متمم با موکلان خود می‌کنند. این عمل، نه تنها بیانگر سوءاستفاده و کارچاق‌کنی است، بلکه ممکن است شامل تخلفات دیگری چون فرار مالیاتی به دلیل عدم ابطال تمبر مالیاتی باشد. بنابراین لازم است مسئولان نظارتی در این زمینه اقدامات موثری انجام دهند و تأکید شود که تمامی جزئیات باید تنها در قرارداد وکالت ثبت شود. تنظیم هرگونه قرارداد اضافی باید تخلف محسوب گردد. گاهی مشاهده شده که کارشناسان رسمی دادگستری نیز در مواردی مرتکب کارچاق‌کنی می‌شوند، یا در انتخاب کارشناس، عدالت رعایت نمی‌شود. ممکن است برخی کارشناسان چندین پرونده را در یک سال بررسی کنند، در حالی که برخی دیگر حتی یک پرونده هم نداشته باشند. برای رفع این مشکل ضرورت دارد سازوکاری در سامانه‌های ثبت پرونده ایجاد شود

تا موارد کارشناسی میان کارشناسان هر رشته به صورت برابر تقسیم گردد. برای حذف واسطه ها و کارچاق کن ها در مجتمع های قضایی که قصد دخالت در امور مراجعان را دارند، ضروری است دفاتر ارشاد و معاضدت قضایی راه اندازی شود. این دفاتر باید با بهره گیری از نیروهای انسانی مجرب و کافی در تمامی مجتمع های قضایی فعالیت کنند تا پاسخگویی مناسب و عدالت در ارائه خدمات به مراجعان تضمین گردد.

منابع

نهج البلاغه.

۱. امامی، محمد جعفر، لغات در تفسیر نمونه، قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۸۷.
۲. آزمایش، علی، رویه قضایی در امر تخفیف کیفر، ماهنامه قضایی، سال پنجم، شماره ۵۵، ۱۳۹۰.
۳. ترابی، قاسم، نگاه دیگران، مقابله با جنگ شناختی، آگاهی و تاب آوری، فصلنامه دیده بان امنیت ملی، دوره ۶، شماره ۱۴، ص ۱۴۰۰.
۴. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، جلد اول، تهران، نشر روزنه، ۱۳۸۸.
۵. رهبر، مهدی، طهارت اقتصادی شرط مشروعیت مقامات حکومتی با تاکید بر بیانیه گام دوم، همایش ملی جستارهای پژوهشی با تاکید بر بیانیه گام دوم انقلاب، گلستان، ۱۳۹۸.
۶. زارعی، محمد مهدی، طهارت اقتصادی و تاثیر آن بر سبک زندگی با محوریت بیانیه گام دوم انقلاب، کنفرانس ملی مؤلفه‌های تمدن‌ساز در بیانیه گام دوم انقلاب، مشهد، ۱۳۹۹.
۷. شیرینی، علی؛ فیروز آبادی، محمد بن یعقوب؛ ورتضی زبیدی، محمد بن محمد، تاجر العروس من الجواهر القاموس، جلد ۱۸، بیروت: انتشارات دار الفکر، ۱۴۱۴.
۸. شهبازی، کیوان، بررسی تطبیقی اعمال نفوذ در حقوق ایران و فرانسه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده حقوق، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۱۳۸۹.
۹. عالمیان، اصغر؛ راعی، مسعود؛ مسعود، غلامحسین، تاثیر اشرافی گری بر عدالت اقتصادی در پرتو فقه و قانون اساسی، فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره ۵، شماره ۱، ۱۴۰۲.
۱۰. طباطبایی، سید مصطفی، عوامل و موانع تعمیق باورهای دینی در فرهنگ عمومی جامعه (مطالعه موردی: رویکرد شهید مطهری به دین، با تکیه بر آیات قرآن کریم)، فصلنامه علمی قرآن، فرهنگ و تمدن، دوره ۲، شماره ۲، ۱۴۰۰.
۱۱. لشکری، علیرضا، بررسی نسبت کارایی و عدالت در اقتصاد اسلامی در مقایسه با مفهوم کارایی در اقتصاد متعارف، دو فصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی ایران، دوره ۱۶، شماره ۳۲، ۱۳۹۸.
۱۲. کشاورز، حمید؛ رئیس، لیلا؛ پورخاقان شاهرضایی، زینب، تحلیل رویه نهادهای حل و فصل اختلافات سازمان تجارت جهانی در راستای تحقق عدالت اقتصادی، ماهنامه جامعه شناسی سیاسی ایران، دوره ۵، شماره ۱۲، ۱۴۰۱.
۱۳. کریمی، محمدا میر، رویکرد قانونگذار در قبال پدیده کارچاقکنی و اعمال نفوذ برخلاف حق، ترویج علم، سال سیزدهم، شماره بیست و دو، بهار و تابستان ۱۴۰۱.
۱۴. مرادی کهنگی، فاطمه؛ مطوری، علی؛ ناصری کریموند، امان، نقش معاد باوری در طهارت اقتصادی از دیدگاه نهج البلاغه، پژوهش های نهج البلاغه، دوره ۱۷، شماره ۵۹، ۱۳۹۷.
۱۵. موسوی خمینی، سید روح الله، وصیت نامه سیاسی الهی امام خمینی (س)، تهران: چاپ و نشر عروج وابسته به موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۹۰.
۱۶. نجفیان، فاطمه، مقایسه جرم اعمال نفوذ با کلاهبرداری، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده حقوق دانشگاه آزاد تهران مرکز، ۱۳۹۰.
۱۷. هاشمی، سید ضیاء؛ رهبری، محمد، شبکه های اجتماعی مجازی و قبح زدایی از محتوای مبتذل؛ مطالعه موردی: توییتر فارسی، فصلنامه مطالعات رسانه های نوین، دوره ۶، شماره ۲۲، ۱۳۹۹.
۱۸. ولیدی، محمد صالح، حقوق جزای اختصاصی، نشر جنگل، ۱۳۹۸.